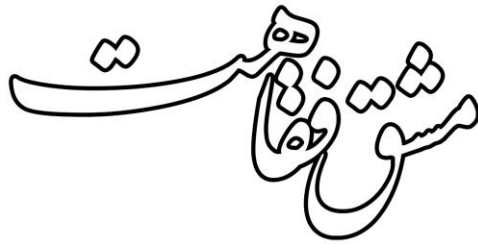

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دوفصلنامه علمی — تخصصی

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

صاحب امتیاز: مدرسه عالی حوزوی ائمه اطهار علیهم السلام

مدیر مسئول: محمدرضا فاضل کاشانی

سر دبیر: سیدجواد حسینی گرگانی

مدیر تحریریه: ابوالفضل محمدی مجد

هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

سیدجواد حسینی گرگانی / محمد رهنما

سید اباذر علوی / محمدرضا فاضل کاشانی

محمد فائزی / ابوالفضل محمدی مجد

سید حسین منافی / سید محمدمهدی نورمفیدی

مدیر تحریریه: ابوالفضل محمدی مجد

مدیر اجرایی: حامد خادم الذاکرین

ویراستار: مهران اسلامی

مترجمان: مجتبی شیخی (انگلیسی) / حبیب ساعدی (عربی)

طراح جلد: حمیدرضا پورحسین

صفحه آرا: صفر علی اخلاقی

نشانی: قم، میدان معلم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، دفتر دوفصلنامه مشق فقاقت

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۹۴۹۴ - ۰۲۵-۳۷۷۳۰۵۸۸ - دورنگار: ۰۲۵-

قیمت: ۴۰۰۰۰۰ ریال

An Analysis of the *Gharar* (uncertainty) in Cryptocurrency Transactions

Alireza Kolahdoozan¹

Abstract

Cryptocurrencies are a type of digital asset widely used in contemporary global economic transactions. These assets are typically created and transferred through encryption techniques in a decentralized manner. Given this context, the jurisprudential rule on the mining and exchange of such assets is of great importance. This study, assuming the permissibility of cryptocurrency mining, investigates the jurisprudential rule on their exchange. Among the relevant rules is the consideration of whether such transactions involve *Gharar*. To address the question of *Gharar* in cryptocurrency transactions, it is essential to analyze the subject matter and analyze the principle of negation of *Gharar* (*Qa'idat Nafy al-Gharar*). Based on this analysis, and given that *Gharar* implies "risk" and its realization is linked to the uncertainty of the exchanged price or commodity, the argument that these transactions are *Gharar*-based is not upheld.

The innovative aspect of this research lies in distinguishing between *Gharar* and "risk" and examining their implications for jurisprudential deduction. While *Gharar* signifies "exposing to peril," risk does not carry the same meaning. Accordingly, while cryptocurrency transactions are risky, they are not *Gharar*-based. However, addressing this issue from the perspective of governmental jurisprudence and systemic jurisprudence is a significant matter that requires independent investigation.

Keywords: Deception, Risk, Bitcoin, *Gharar*, Cryptocurrency

1. Professor of Qom seminary and forth level scholar of educational and research complex of Pure Imams (PBUT) in Qom. A.kolahdoozan110@gmail.com

دوفصلنامه علمی - تخصصی
سال اول، شماره دوم (پاییز و زمستان ۱۴۰۲)
تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۶/۱۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱

بررسی غرری بودن مبادله‌ی رمزارزها

علیرضا کلاهدوزان^۱

چکیده

رمزارزها نوعی دارایی‌های دیجیتال هستند که امروزه در حجم زیادی از مبادلات اقتصادی دنیا به کار می‌روند. این دارایی‌ها، با تکنیک رمزگذاری، غالباً به صورت غیر متمرکز تولید و منتقل می‌شوند. با توجه به این مطلب، حکم فقهی استخراج و مبادله با این نوع دارایی‌ها، حائز اهمیت فراوان است. در این نوشتار، بر اساس این پیش فرض که استخراج رمزارزها، جایز است، حکم فقهی مبادله با رمزارزها پیگیری می‌شود. از جمله احکام مربوط به مبادله با رمزارزها، غرری بودن آنهاست. جهت رسیدن به حکم غرر در رمزارزها، موضوع شناسی و بررسی قاعده‌ی نفی غرر، لازم است. براساس این بررسی، با توجه به اینکه «غرر» به معنای «خطر» بوده و تحقق «خطر» هم در مجهول بودن ثمن و مضمن مبادله است، غرری بودن این مبادلات، مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد. بنابراین نوآوری این نوشته در توجه به تفاوت «غرر» و «ریسک» و تأثیر آن در استنباط حکم مسئله است. «غرر» به معنای «در معرض هلاکت قرار دادن» است؛ درحالی که «ریسک» به این معنا نیست. بر این اساس مبادلات با رمزارز، هرچند ریسکی هستند، ولی غرری نیستند. البته توجه به حکم مسئله از نگاه فقه حکومتی و فقه نظام، امر مهمی است که نیاز به تحقیق مستقلی دارد.

واژگان کلیدی: خدعه، خطر، ریسک، بیت‌کوین، غرر، رمزارز.

۱. استاد حوزه علمیه قم و دانش پژوه سطح ۴ مجتمع آموزشی و پژوهشی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) قم.

مقدمه

رمزارزها از جمله پول‌های مطرح در دنیای امروزی هستند که بر اساس نوعی تکنیک رمزگذاری به صورت غیر متمرکز یا متمرکز تولید می‌شوند. با توجه به گسترش روزافزون آنها در مبادلات جهانی و در کشور ایران، پرداختن به حکم این مسئله، اهمیت فراوان دارد.

مشخصاً لازم است که حکم این مسئله از جهت استخراج و مبادله با آنها بررسی شود. در این نوشتار، تحقیقی در مورد حکم استخراج رمزارزها انجام نمی‌شود و جواز استخراج، به عنوان یک پیش فرض، در نظر گرفته می‌شود. مبادلات با رمزارزها از دو جهت اصلی، باطل است: جهت اول آن، عدم مالیت رمزارز است. پیش فرض این نوشته، پذیرش مالیت رمزارز است همان طور که در نوشته‌های مستقلاً در این زمینه، از جمله مقاله «بررسی فقهی مالیت بیت کوین در بستر فضای مجازی» (آزادپور؛ فائزی؛ آذریان، ۱۳۹۸)، مالیت بیت کوین پذیرفته شده است؛ جهت دوم، غرری بودن مبادلات با رمزارز است که در این مقاله به این جهت، پرداخته می‌شود. در مورد حکم فقهی و حقوقی رمزارزها و خصوصاً بیت کوین، نوشته‌های دیگری هم موجود است. خردمند، مقاله «بررسی فقهی استخراج و مبادله رمزارزها با تمرکز بر شبکه بیت کوین» (خردمند، ۱۳۹۸) را نوشته است و در آن برخی اشکالات فقهی از جمله غرری بودن و اکل مال به باطل بودن را مطرح نموده است. در مقاله «بررسی وضعیت فقهی حقوقی بیت کوین» (روشن؛ مظفری؛ میرزایی، ۱۳۹۸)، نویسنده مبادله با رمزارزها را از جهت فقهی صحیح دانسته و غرری بودن آن را نمی‌پذیرد. مقالاتی هم در مورد قاعده نفی غرر نوشته شده که می‌توان یکی از آنها را مقاله «قاعده نفی غرر در معاملات» (علیدوست، ۱۳۸۲)، دانست. یکی از مقالاتی که به طور مستقیم به این موضوع پرداخته است، مقاله «واکاوی فقهی غرری بودن معامله بیت کوین» (پورصدقی؛ فائزی؛ آذریان، ۱۴۰۱) است. در این مقاله مبادلات غرری در فقه مورد بررسی قرار گرفته و مشخص شده که مبادلات با بیت کوین، جزء آنها به حساب نمی‌آید. یکی از مقالاتی که تا حدودی به موضوع مقاله حاضر نزدیک است

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

«بررسی رابطه‌ی ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی» (موسویان؛ عزیززاده اصل، ۱۳۹۴) می‌باشد. در این مقاله رابطه غرر و ریسک به خوبی بحث شده است که در حل مسئله مورد بحث، کاربرد فراوان دارد.

هرچند برخی نوشته‌ها به صورت مشخص به موضوع غرری بودن برخی رمزارزها مثل بیت‌کوین پرداخته بودند، اما نوآوری این مقاله، در رسیدن به حکم مسئله از طریق توجه به تفاوت مفهومی «ریسک» و «غرر» است که در هیچ نوشته‌ای به آن پرداخته نشده است.

با عنایت به اینکه موضوع مورد بحث، موضوع جدیدی است، در این نوشتار ابتدا بحثی در موضوع‌شناسی شده و در ادامه، قاعده‌ی نفی غرر از جهات مختلف بررسی گردیده و در نهایت هم این قاعده بر موضوع مورد بحث تطبیق داده شده است.

۱. موضوع‌شناسی

برای بررسی موضوع رمزارز، ابتدا نیاز است سیر تحوّل پول و وظایف آن، به طور اختصار، بیان شود و در ادامه، رمزارزها موضوع‌شناسی شود.

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

۱-۱. سیر تحوّل پول و وظایف آن

پول، تحوّل‌ات مختلفی را در طول تاریخ خود، داشته است و وظایف مهمی را هم در سیستم اقتصادی بر عهده گرفته است. در این قسمت، به برخی از مهمترین تحوّل‌ات و وظایف پول، اشاره می‌شود.

یکی از مهم‌ترین تحوّل‌ات پول، رواج رسیدهای صراف‌ها در میان مردم بوده است. این رسیدها کم‌کم به اسکناس تبدیل شد. بعد از آن، پول‌های تحریری و کارت‌های اعتباری و پول الکترونیکی شکل گرفت (مروی، ۱۳۹۴، ص ۳۰). بعد از پول الکترونیکی، زمینه برای ایجاد رمزارزها ایجاد شد.

یکی دیگر از مهم‌ترین تحوّل‌ات پول، تحوّل در پشتوانه‌ی پول، بوده است. رسید صراف‌ها و اسکناس، دارای پشتوانه‌ی طلا و نقره بوده‌اند. اما بعد از مدّتی وجود این پشتوانه، مورد اختلاف کشورها قرار گرفت. دو کشور ایالات متّحده و انگلیس، پس از جنگ جهانی دوم، در «برتون وودز» (Bertton Woods)، به توافقی رسیدند که

موجب شکل‌گیری صندوق بین‌المللی پول به منظور کنترل عملیات پولی جدید گردید. در این نشست، «کینز» به عنوان نماینده‌ی انگلیس معتقد به برکناری طلا و ارائه‌ی یک واحد پولی بین‌المللی به نام «بانکور» بود ولی «وایت» به نمایندگی آمریکا معتقد به نظام پایه‌ی طلا بود. در نهایت پیشنهاد «وایت» مورد پذیرش قرار گرفت و از آن پس آمریکا دلار را با هم‌تراز قرار دادن با طلا به عنوان واحد پولی بین‌المللی، بر دنیا تحمیل کرد. این سازمان جدید پولی، در حالی شکل گرفت که آمریکا به تنهایی دو سوم ذخایر طلای جهان را در دست داشت. بعد از مدتی که میزان زیادی دلار در جهان پخش شد، تعهدات برای تبدیل دلار اروپایی به طلای آمریکا، به سه برابر موجودی طلای این کشور رسیده بود تا آنکه فشار برای حفظ نرخ برابری ارزها و کاهش ذخایر طلای آمریکا به حدی افزایش یافت که در سال ۱۹۷۱ ایالات متحده قابلیت تبدیل طلا را کنار گذاشت که به معنای رها ساختن نظام «برتون وودز» است. در اوایل این دوره، اهمیت برتر اقتصاد آمریکا، دلار را مرغوب‌ترین پول دنیا ساخته بود (شعبانی، ۱۳۸۷، صص ۷۶-۸۳). این تحوّل از مهم‌ترین تحولات در تاریخ پول است که ارزش همه پول‌ها، بر اساس دلار و نه بر اساس ارزش طلا، سنجیده می‌شود.

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

در مورد وظایف پول، نظریه‌های مختلفی وجود دارد که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود. «فون مایزس»، پول را فقط یک کالای مبادله‌ای می‌شناسد که برای مدت طولانی در جریان، باقی می‌ماند و هرگز به صورت یک کالای مصرفی نمی‌تواند باشد. نئوکلاسیک‌ها قبل از کینزین‌ها صرفاً به جنبه‌ی ابزار مبادله بودن پول، اشاره می‌کردند. «کینز»، وظیفه‌ی پول را در دو چیز می‌داند: تسهیل مبادلات و ذخیره ثروت (شعبانی، ۱۳۸۷، ص ۳۸).

ارزیابی منابع اقتصاد کلان نشان می‌دهد که اقتصاددانان معمولاً چهار کارکرد برای پول در نظر می‌گیرند: وسیله مبادله، معیار سنجش، ذخیره ارزش و معیار پرداخت‌های معوق (عربی؛ میثمی، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۱۶).

وظایف ذکر شده، از مهم‌ترین وظایف پول است که در شکل‌گیری رمزارز به عنوان یک پول، حائز اهمیت خواهد بود.

۲-۱. بررسی موضوعی رمزارزها

اولین بار در سال ۱۹۹۸م، «وی دای» برای تسهیل امور مالی و ایجاد پولی بدون حضور واسطه‌ها و عدم دخالت نهادهای حاکمیتی، مفهوم پول مجازی را به معنای پول رمزگذاری شده پیشنهاد داد. وی پیشنهاد نوع جدیدی از پول را ارائه داد که از روش رمزگذاری کامپیوتری برای کنترل و تولید پول و انجام معاملات بدون واسطه و مرجع مرکزی استفاده شود. تا سال ۲۰۰۸ این ایده در حدّ یک نظریه بود، تا اینکه در اکتبر سال ۲۰۰۸ فردی به نام «ساتوشی ناکاماتو» اعلام کرد که در حال کار کردن بر روی سیستم پول الکترونیکی جدیدی هست. در فوریه ۲۰۱۰ نخستین صرافی اینترنتی برای تبدیل بیت‌کوین به ارزهای دیگر راه‌اندازی شد و اولین دستگاه خودپرداز برای مبادله‌ی بیت‌کوین با سایر ارزها در می ۲۰۱۳ راه‌اندازی شد (روشن و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۵۱).

ارز دیجیتال یا همان رمزارز گونه‌ای خاص از پول بوده که به‌صورت دیجیتال مبادله می‌شود و بر پایه علم رمزنگاری ایجاد شده است. اغلب رمزارزها برای بهره‌مندی از ویژگی‌های خاصی نظیر غیرمتمرکز بودن، تغییرپذیر نبودن و شفافیت، از پلتفرمی به نام «بلاکچین» استفاده می‌کنند تا بتوانند تراکنش‌ها و معاملاتشان را به ثبت برسانند (کریمیان، ۱۴۰۰، ص ۶).

تعریف دیگری که در مورد رمزارز بیان شده، این است که رمزارز، دارایی دیجیتال است که در تولید واحدها و نقل و انتقال آن از روش رمزگذاری استفاده می‌شود و غالباً به‌صورت غیرمتمرکز تولید و مبادله می‌شود (مروی، ۹۹/۸/۲۸، <https://ostadmarvi.ir>).

این دو تعریف از یک جهت با هم تفاوت اساسی دارند. در تعریف اول، رمزارز نوعی پول دانسته شده است، ولی در تعریف دوم، رمزارز نوعی دارایی است که شامل پول هم می‌شود. با توجه به اینکه بررسی این اختلاف، تأثیر زیادی در حکم استخراج رمزارز دارد که هدف این نوشتار نیست، تعریف مشهوری که رمزارز را پول می‌داند، مورد پذیرش قرار می‌گیرد.

رمزارز یک مفهوم کلی است که دارای اقسام مختلفی است. یکی از مهم‌ترین آنها «بیت‌کوین» است. بیت‌کوین اولین نظام پرداخت دیجیتال کاملاً غیرمتمرکز جهان و بدون نیاز به بانک است. بیت‌کوین توانست در مدت کوتاهی از يك ایده به يك واقعیت اثرگذار بر دنیای اقتصاد مبدل شود (روشن، ۱۳۹۸، ص ۸۷). لازم به ذکر است که پیش فرض این نوشته در مورد رمزارزهایی است که هیچ پشتوانه‌ای ندارند.

۲. بررسی قاعده نفی غرر

با توجه به اینکه متن حدیث نفی غرر (نعمان بن محمد مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۲۱) به دو شکل است: یکی «نهی از بیع غرری» و دیگری «نهی از غرر»، باید سند هر دو، مورد دقت قرار گیرد. در مورد سند «نهی از بیع غرری»، سه دیدگاه وجود دارد: ۱. مرسل بودن سند و عدم جبران ضعف روایت با شهرت. ۲. ارسال سند و اعتبار آن به واسطه جبران با شهرت. ۳. عدم ارسال سند و وجود اسناد متعدد. به نظر می‌رسد ارسال سند این روایت، مورد اتفاق باشد؛ چون عدم ارسال، فقط از سوی امام خمینی ادعا شده است (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۳، ص ۲۹۵) و قابل اثبات نیست، ولی جبران ضعف روایت با شهرت، مورد قبول است. در مورد عدم اعتبار سند «نهی از غرر»، اختلافی وجود ندارد. بنابراین آنچه به عنوان یک حدیث به شارع مقدس استناد داده می‌شود، نهی از بیع غرری است (علیدوست، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۱۵).

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

در مورد دلالت این حدیث، نظرات مختلفی وجود دارد. فقها با استناد به این حدیث، چهار نوع معامله را باطل دانسته‌اند: ۱. معاملاتی که قدرت بر تسلیم عوضین وجود ندارد؛ ۲. معاملاتی که عوضین مجهول است؛ ۳. معامله‌ی کالایی که منفعت عقلانی ندارد؛ ۴. معامله کالایی که قابل تملک نیست (پورصدقی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۲۴). با وجود این اختلافات، مسلم است که حدیث نفی غرر عموماً در جایی به کار می‌رود که عوضین معامله مجهول هستند؛ چون چیزی که در مورد نوع اضافه «بیع» به «غرر» می‌توان پذیرفت، این است که بگوییم از باب اضافه بیع به مبیع است؛ مانند اضافه بیع به ثمار یا ثمره. پس همان‌گونه که گفته می‌شود «بیع الکتاب»، گفته می‌شود «بیع الغرر»؛ بنابراین مقصود از «غرر»، چیزی

است که بیع به آن تعلق گرفته است؛ یعنی فروش چیزی که در آن غرر هست (علیدوست، ۱۳۸۲، ص ۹۸)؛ بنابراین قاعده‌ی نفی بیع غرری، یک قاعده معتبر بوده و مسلماً در مورد نهی از معاملاتی که در آن عوضین مجهول است، به کار می‌رود. جهت تبیین این قاعده لازم است دو کلمه «غرر» و «نهی» مورد دقت قرار گیرد.

۲-۱. مفهوم «غرر»

دو رویکرد عمده نسبت به دلالت این حدیث وجود دارد: رویکرد اول این است که با توجه به این که «غرر» معانی متعددی دارد، حدیث مجمل است. «غرر» هم به معنای فریب و هم به معنای خطر است (خویی، بی تا، ج ۵، ص ۲۵۶). رویکرد دوم در این حدیث این است که معنای «غرر» مشخص است. صاحبان این رویکرد هر کدام سه معنا برای غرر بیان می‌کنند (پورصدقی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۲۱): جهالت (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۷۶)، خدعه (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۱۹۲) و خطر (نجفی، بی تا، ج ۲۲، ص ۳۸۶).

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

محقق اصفهانی معتقد است هر چند معنای حقیقی «غرر»، خدعه (فریب) است، اما در این حدیث، مقصود از «غرر»، «خطر» است؛ چون از طرفی در میان اهل سنت و شیعه مسلم است که در معاوضه‌ای که در آن فریب باشد، حرمت تکلیفی وجود دارد، ولی معاوضه، باطل نیست. صرفاً در پاره‌ای موارد خیار می‌آورد. از طرف دیگر، فقها معتقدند که بیع غرری باطل است، از این رو «غرر» به معنای «خدعه» نیست و به معنای «خطر» است (اصفهانی، ۱۴۰۹، ص ۲۵۲).

به نظر می‌رسد، معنای «خطر» در این روایت، قابل قبول است. قرینه‌ای که محقق اصفهانی بیان می‌کنند، قرینه‌ی خوبی بر اثبات این مطلب است. البته مسلم است فهم فقها، حجت نیست، اما برای فهم یک حدیث نیاز به قرائنی است و فهم فقها می‌تواند یکی از آن قرائن باشد. گذر از معنای حقیقی به معنای مجازی به واسطه این قرینه انجام شده است.

در لغات نزدیک به عصر نص هم، عمدتاً، «غرر» را به معنای «خطر» در نظر گرفته‌اند. فراهیدی، «غرر» را مانند «خطر» می‌داند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۳۴۶).

در «المحیط» هم «غرر» مانند «خطر»، دانسته شده است (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۵۱۱). وجه اینکه «غرر»، مانند «خطر» دانسته شده، این است که بین «غرر» و «خطر» این فرق وجود دارد که در «غرر»، انسان خود را بدون احتیاط در هلاکت می‌اندازد، ولی در خطر، به خاطر یک امر مهم، خطرپذیری صورت می‌گیرد (عسگری، ۱۴۰۰، ص ۲۵۶). فیومی «غرر» را به معنای «الاشراف علی الهلاک» می‌داند (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۷۳).

«خطر» یعنی «در معرض نابودی قرارداد ثمن یا مضمن معامله» (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۲۵۲). در اینجا فرق «غرر» با «غبین» هم باید مورد توجه قرار گیرد. عدم تعادل ارزشی بین ثمن و مضمن، «غبین» است که موجب بطلان معامله نمی‌شود، ولی موجب حقّ خیاری می‌گردد؛ ولی «غرر» یا «خطر» اقدام بر معامله‌ای است که ثمن یا مضمن در معرض نابودی باشد؛ مثلاً غاصبی زمینی را غصب کرده است و قاضی دادگستری از مالک، آن زمین را می‌خرد تا زمین را پس بگیرد. در اینجا کسی نمی‌گوید مشتری ثمن خود را در معرض هلاکت قرار داده است، ولی اگر شخص دیگری جز قاضی آن را بخرد، ثمن خود را در معرض هلاکت قرار داده است؛ بنابراین نه مطلق ریسک و نه مطلق آسیب، «غرر» است. در بیع غرری فرقی ندارد که مبیع، جنس با ارزش باشد یا نباشد. اگر یک نان را هم بخرد و در معرض آسیب به ثمنش باشد، بیع او غرری است (مروی، <https://ostadmarvi.ir>، ۱۴۰۰/۸/۱۹).

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

ممکن است بین معنای «خطر» و معنای «ریسک» که در معاملات روز، مطرح است، تساوی معنایی تصور شود. بررسی این مسئله می‌تواند برای رسیدن به حکم «غرر» در رمز ارزها گام مهمی باشد؛ بنابراین بعد از مشخص شدن مفهوم «خطر»، لازم است مفهوم «ریسک» و اهمیت وجود آن در مبادلات روز دنیا معین گردد.

در مورد اهمیت «ریسک» در بازارهای امروزی، باید گفت پذیرش «ریسک»، جزء جدایی‌ناپذیر فعالیت در بازارهای مالی محسوب می‌شود، بنابراین «ریسک» را نمی‌توان حذف کرد. در مورد تعریف «غرر» و «ریسک» این نکته مهم است که «غرر» نوعی عدم اطمینان در ارکان یک قرارداد است که می‌تواند موجب ایجاد «خطر» برای یکی از طرفین یا هر دو طرف معامله شود و «ریسک» نیز به معنای

مخاطره، عدم اطمینان و تردید بین وجود و عدم وجود است (موسویان، ۱۳۹۴، ص ۶۷). هر چند بین این دو مفهوم، تداخل وجود دارد، ولی بین آنها تساوی برقرار نیست. اگر اصل سرمایه در معرض هلاکت قرار گیرد یا سود کمتری نسبت به سود مورد انتظار کسب شود، می‌توان گفت که این نوع معامله‌ها غرری است؛ اما در صورتی که فرد، میان سود حداقلی و حداکثری معامله ابهام داشته باشد، چنین معامله‌ای غرری نیست. به تعبیر دیگر «عدم اطمینان» عنصر مشترک در موقعیت غرری و موقعیت ریسکی است؛ اما ماهیت عدم اطمینان در ریسک مالی با غرر متفاوت است. موقعیت‌های غرری به‌طور عمده با عدم اطمینان یا ابهام در ارکان يك قرارداد تعریف می‌شوند، درحالی‌که در موقعیت ریسکی، عدم اطمینان مربوط به آینده‌ی دارایی است (موسویان، ۱۳۹۴، ص ۷۲-۷۹).

با توجه به اینکه «غرر» به معنای «در معرض هلاک قرار گرفتن یک شیء» است، معامله‌ای که در آن میان سود حداقلی و حداکثری، ابهام وجود دارد، معامله غرری نیست؛ زیرا با وجود این ابهام، مال مورد نظر در معرض هلاکت نیست. بنابراین می‌توان ادعای موسویان را در تفاوت «غرر» و «ریسک» پذیرفت.

این تفاوت که در «غرر»، عدم اطمینان در ارکان قرارداد است و در «ریسک»، عدم اطمینان در آینده‌ی دارایی است، نکته‌ی راهگشایی در تطبیق غرر بر معاملات رمزارز است که در ادامه‌ی مقاله به آن پرداخته خواهد شد.

ممکن است تصور شود اگر در معامله‌ای ریسک بالا وجود داشته باشد، حتماً «غرر» محقق می‌شود و معاملات غرری هم باطل است، اما این تصور باطل است؛ چون هر نوع ریسک یا ریسک بالا، مساوی با «غرر» نیست. مثلاً قراردادهایی مانند بیمه، آتی‌ها و اختیار معامله به‌جهت اینکه آینده قرارداد از نظر سود و زیان مبهم است، غرری نیستند؛ درحالی‌که ریسکی هستند (موسویان، ۱۳۹۴، ص ۸۷).

آنچه از مجموع سخن به‌دست آمد، این است که «غرر» به معنای «خطر» است نه «خدعه» (فریب). «خطر» هم به معنای در «معرض هلاک قرار دادن» است. نکته کلیدی این است که معنای «خطر» با «ریسک» متفاوت است. «غرر» یا «خطر» به معنای عدم اطمینان در ارکان قرارداد است که موجب می‌شود یکی از

طرفین معامله در معرض هلاکت قرار گیرند، اما «ریسک» به معنای عدم اطمینان نسبت به آینده‌ی دارایی است.

۲-۲. مفاد «نهی»

چهار احتمال در مورد نهی در این روایت، وجود دارد: ۱. نهی، مولوی بوده و معامله حرام باشد. ۲. نهی، ارشادی بوده و معامله فاسد باشد. ۳. نهی، دلالت بر هر دو مورد کند. ۴. نهی، نهی حکومتی باشد. امام خمینی در یک‌جا معنای نهی را نهی مولوی می‌گیرد (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۳، ص ۳۰۰) چون حمل بیع غرری بر بیع همراه با خدعه، ممکن است؛ اما در جای دیگر، پس از حمل معنای «غرر»، به غیر از خدعه چون جهل و خطر، معنای نهی ارشادی را می‌پذیرد (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۳، ص ۳۴۶). گروه بسیاری از فقیهان نیز همین معنا را محتمل دانسته‌اند (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۷۰). معنای سوم را کسی مطرح نکرده است و معنای چهارم را محقق نائینی به صورت احتمال مطرح نموده (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۶۹) و در نهایت به خاطر اینکه این احتمال، خلاف دلالت سیاقی است، حمل روایت بر نهی حکومتی را بعید می‌داند (علیدوست، ۱۳۸۲، ص ۹۴).

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

از میان این احتمالات، لازم است احتمالی که حضرت امام مطرح می‌کنند را بررسی کنیم. ایشان معتقدند هر چه از پیامبر و امیر مؤمنان علیهما السلام با واژه‌های «قَضی»، «أَمَرَ»، «حَكَمَ» و امثال آنها (مانند نهی) صادر شود، مقصود از آن، بیان حکم شرعی الهی نیست، بلکه ظاهر این است که آنان در جایگاه فرمانروا یا قاضی فرمان داده یا حکم کرده‌اند و در مقام بیان حلال و حرام الهی نبوده‌اند (خمینی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۰-۵۱). بر پایه همین نظر در امثال «لاضرر ولاضرار»، اعتقاد دارد که از احکام ریاستی و قضایی پیامبر است. به نظر می‌رسد ایشان، در حدیث نهی از بیع غرری نیز، «نهی» را نه به معنای حرمت یا بطلان، بلکه باید بر نهی حکومتی، حمل می‌کردند؛ چراکه اینجا نیز روایت با واژه «نهی» آمده است (علیدوست، ۱۳۸۲، ص ۹۵). احتمال اول در مورد مفاد نهی (نهی مولوی)، مورد قبول نیست؛ چون نهی مولوی از غرر به معنای خطر، بی معنا است. بر این بنیان، احتمال سوم (نهی مولوی

و ارشادی) هم منتفی است. در مورد احتمال چهارم (نهی حکومتی)، باید گفت این کلام صرفاً بر اساس یک اشعار (نه ظهور) قابل اثبات است و این اشعار هم تا وقتی به اندازه ظهور نرسد، حجت نخواهد بود. بر این اساس، احتمال دوم (نهی ارشادی)، اثبات می‌شود. نتیجه این که نهی در این روایت، نهی ارشادی است و فساد معامله را ثابت می‌کند.

۳. تطبیق قاعده نفی غرر بر مبادله با رمزارز

با توجه به تبیین قاعده‌ی نفی غرر و موضوع‌شناسی رمزارز، این سؤال مطرح است که آیا مبادلات با رمزارز، بر این قاعده، تطبیق می‌شود؟ در ادامه به این سؤال پاسخ داده خواهد شد.

جمعی از فقهای اهل سنت مطرح می‌کنند که معاوضه با بیت‌کوین که یکی از انواع رمزارزهاست، معاوضه غرری است و معاوضه غرری شرعاً باطل است؛ مثلاً فتوای شوقی علام، مفتی مصر این است که معامله شرعاً با بیت‌کوین جایز نیست؛ چون مشتمل بر ضرری است که ناشی از غرر و جهالت است (al/https://www.omk.com/۷۸۷۷۰۳.html). استدلالی که معمولاً از فقهای اهل سنت است، بر اساس معنای «فریب» در قاعده، شکل گرفته است. این استدلال هم از جهت صغرا و هم از جهت کبرا دچار خدشه است؛ زیرا اولاً در رمزارز، فریبی وجود ندارد و معامله با آگاهی انجام می‌شود و ثانیاً با توجه به اینکه این معنای غرر، مورد پذیرش قرار نگرفت، این استدلال هم قابل قبول نخواهد بود. اما استدلال دیگر این است که ارزش دارایی‌های دیجیتال، نوسانات زیادی داشته است و از زمان پیدایش تا به امروز به ثبات مشخصی نرسیده است؛ از این رو معامله، غرری و باطل است.

نظر به اینکه در این مقاله، «غرر» به معنای «خطر» دانسته شد و «خطر» به معنای عدم اطمینان در ارکان قرارداد است که موجب می‌شود یکی از طرفین معامله در معرض هلاکت قرار گیرند، نوسانات شدید، موجب ایجاد غرر نمی‌شوند؛ چون ارکان قرارداد که مشخص بودن ثمن و مثنی است، در هنگام قرارداد، معلوم است. البته با توجه به توضیحاتی که داده شد در این مبادلات، «ریسک»، به معنای عدم

اطمینان نسبت به آینده دارایی، محقق است ولی «ریسک» موجب بطلان معامله نشده بلکه موتور محرکی برای انجام بسیاری مبادلات است.

این مطلب در مورد بیت‌کوین دقیقاً وجود دارد. در وقت معامله، قیمت جهانی مشخص است، یعنی کاملاً معلوم می‌شود قیمت جهانی بیت‌کوین چقدر است. بیت‌کوین به همان قیمت جهانی خرید می‌شود. عوامل بازار و عوامل دیگر دست‌به‌دست هم می‌دهند و مدتی بعد، یک ساعت یا یک روز یا یک ماه، عرضه زیاد می‌شود و قیمت پایین می‌آید یا بیت‌کوین در بازار، کم عرضه می‌شود و قیمت بالا می‌رود یا به هر دلیل دیگر. این نوسان قیمتی که پس از مبادله اتفاق می‌افتد، ربطی به غرری بودن معامله ندارد. اگر نوسانات در حین معامله باشد، که نمی‌داند در مقابل این پول چقدر بیت‌کوین می‌گیرد، این غرر است و معامله باطل است، اما این اتفاق در مبادلات بیت‌کوین معمولاً محقق نمی‌شود؛ پس این نوسانات، غرری نیست (مروی، <http://ostadmarvi.ir> / ۱۴۰۰/۱۰/۲۲).

با نگاه فقه فردی، قاعده‌ی نفی غرر در مبادلات بر رمزارز، قابل تطبیق نیست. بعضی محققان علاوه بر استفاده از فقه فردی، با کمک فقه حکومتی هم این مطلب را ثابت کرده‌اند. ایشان معتقد است هر چند ارزش رمزارزی همچون بیت‌کوین از ابتدا تا حالا بسیار نوسان داشته است؛ به گونه‌ای که هر بیت‌کوین در سال ۲۰۱۰، معادل ۳۹ دلار بوده و در سال ۲۰۱۷ به ۶۰۰۰ دلار رسید، اما این قیمت‌گذاری‌ها، عقلایی بوده و موجب غرری شدن معامله نمی‌شود؛ زیرا اولاً این نوسانات به دلیل عرضه و تقاضای شدید در بازار بوده‌است که امری عقلایی است. ثانیاً اگر بیت‌کوین و رمزارزهای دیگر، زیر نظر دولت‌ها قرار گیرد، این نوسانات شدید ایجاد نمی‌شود (ربانی موسویان، ۱۳۹۹، ص ۶۹).

بنابراین از جهت فقه فردی نمی‌توان غرری بودن مبادلات با رمزارزها را ثابت کرد؛ چون مسئله‌ی «غرر» در جایی محقق می‌شود که هنگام معامله، ارکان معامله مجهول باشد؛ در حالی که مبادلات با رمزارزها این گونه نیست. البته از نظر بعضی محققان، اثبات این مطلب از نگاه فقه حکومتی هم قابل اثبات نیست (موسویان، ۱۳۹۹، ص ۵۳) ولی به نظر می‌رسد تحقیق در این حوزه نیاز به بررسی بیشتر دارد.

نتیجه‌گیری

نتیجه مقاله در چند شماره سامان داده خواهد شد:

۱. رمزارز، یک پول دیجیتال است که با تکیه بر روش رمزگزاری، غالباً به صورت غیر متمرکز، تولید و منتقل می‌شود.
۲. «غرر» در قاعده نفی غرر به معنای «خطر» است و «خطر» هم به معنای «در معرض هلاکت قرار دادن» است.
۳. تحقق «خطر» در جایی است که به ارکان قرارداد، اطمینانی وجود نداشته باشد. در مبادلات با رمزارز، این عدم اطمینان وجود ندارد؛ چون ارکان قرارداد که مشخص بودن ثمن و مضمن است، در هنگام قرارداد، معلوم است. در این مبادلات، صرفاً نوسانات شدید وجود دارد که موجب عدم اطمینان به ارکان قرارداد نمی‌شود.
۴. البته در این مبادلات، «ریسک»، به معنای عدم اطمینان نسبت به آینده‌ی دارایی، محقق است، ولی «ریسک» موجب بطلان معامله نمی‌شود.
۵. بنابراین با توجه به این که «خطر» و «ریسک» دو مفهوم متفاوت هستند، هرچند مبادلات با رمزارزها مبادلات ریسکی است، ولی خطری نیست پس باطل هم نخواهد بود. تمرکز و نوآوری این مقاله، بر اثبات همین مطلب بود.
۶. نتیجه به دست آمده در این نوشتار، بر اساس فقه فردی بوده و بررسی این مسئله در فقه حکومتی، جای تحقیق بیشتری دارد که لازم است پژوهشگران به آن توجه نمایند.

منابع

کتاب

- قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع.
۲. اصفهانی، محمد حسین (۱۴۰۹ق). الاجارة. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵). کتاب مکاسب. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۴. ایروانی، علی بن عبد الحسین (۱۴۰۶). حاشیه مکاسب. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. خمینی، روح الله (۱۴۲۱). کتاب البیع. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۶. خمینی، روح الله (بی تا)، القواعد الفقهیه و الاجتهاد و التقليد (الرسائل). قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۷. خوئی، ابوالقاسم (بی تا). مصباح الفقاهة. بی جا.
۸. شعبانی، احمد (۱۳۸۷). پول بهره و تورم. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۹. صاحب بن عباد، اسماعیل (۱۴۱۴ق). المحيط فی اللغة. بیروت: عالم الکتاب.
۱۰. عربی، هادی؛ میثمی، حسین (۱۳۹۸). پول و بانکداری با رویکرد اسلامی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. عسکری، حسن (۱۴۰۰ق). الفروق فی اللغة. بیروت: دارالآفاق الجدیدة.
۱۲. علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۹۵). فقه و حقوق قراردادها (ادله عام روایی). تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و ندیشه اسلامی.
۱۳. فراهیدی، خلیل (۱۴۰۹ق). کتاب العین. قم: نشر هجرت.
۱۴. فیومی، احمد (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. قم: دار الهجرة.
۱۵. کریمیان، علیرضا (۱۴۰۰). مبانی رمزارزها. تهران: آراد کتاب.
۱۶. نائینی، محمد حسین (۱۴۱۳). مکاسب و البیع. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۷. نجفی، محمد حسن (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۸. نعمان بن محمد، مغربی (۱۳۸۵). دعائم الإسلام. قم: مؤسسة آل البيت علیهم السلام.

سال اول | شماره دوم
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

مقاله

۱. آزادپرور، مهدی؛ فائزی، محمد؛ آذریان، صادق (۱۳۹۸). بررسی فقهی مالیت بیت کوین در بستر فضای مجازی. فقه و اجتهاد، شماره ۱۲، صص ۱۲۷-۱۴۳.
۲. پورصدقی، رضا؛ فائزی، محمد؛ آذریان، محمد (۱۴۰۱). واکاوی فقهی غرری بودن معامله بیت کوین. فقه و تاریخ و تمدن، شماره ۳، صص ۲۰-۲۷.
۳. خردمند، محسن (۱۳۹۸). بررسی فقهی استخراج و مبادله رمزارزها با تمرکز بر شبکه بیت کوین. معرفت اقتصاد اسلامی، شماره ۲۰، صص ۱۰۹-۱۲۴.
۴. ربانی موسویان، سید علی (۱۳۹۹). مشروعیت رمزارزها از منظر فقه حکومتی و فردی. پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۶۰، صص ۵۳-۷۵.
۵. روشن، محمد؛ مظفری، مصطفی؛ میرزایی، هانیه (۱۳۹۸). بررسی وضعیت فقهی و حقوقی بیت کوین. تحقیقات حقوقی، شماره ۸۷، صص ۴۹-۷۸.
۶. علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۸۲). قاعده فقهی نفی غرر در معاملات. اقتصاد اسلامی، شماره ۹، صص ۸۹-۱۰۶.
۷. مروی، مرتضی (۱۳۹۴). پایان نامه بررسی وجوب زکات در پول‌های اعتباری، حوزه علمیه قم، ۱۳۹۴.
۸. موسویان، عباس؛ علیزاده اصل، محمد (۱۳۹۴). بررسی رابطه ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی. نشریه اقتصاد اسلامی، شماره ۵۹، صص ۶۵-۹۴.

پایگاه‌های اینترنتی

۱. پایگاه اینترنتی استاد مروی (جستجو برای: درس خارج فقه رمزارزها)،
<http://ostadmarvi.ir> / تاریخ دستیابی: ۵ بهمن ۱۴۰۱،
پایگاه اینترنتی با آدرس: <https://al.787703omk.com/html> / تاریخ دستیابی: ۱۸ تیر ۱۴۰۳.

